

Irkların Olmadığı Bir Dünyada Irkçılık

SEMRA SOMERSAN

Özet

Irksız Irkçılıklar

'Büyük Varlık Zinciri'

Genetik Fark Yok

'Afrika'dan Çıkış' Tezi

Halk 'Bilgeliği'nden Irkçılığa

Irkçılığı Anlamak

Alt-Irkçılık

Bölünmüş Irkçılık

Politik Irkçılık

Tam-Irkçılık

Tam-Irkçılığın Asgari ve Yeterli Gereklere

Çerçveden Taşanlar

Kaynakça

Özet

Bu yazı genetik, biyoloji ve fiziki antropoloji dallarındaki en yeni bulgulara dayanarak, insan türü içinde bilimsel açıdan farklı ırklar olmadığını göstermeye çalışıyor. Ancak bilimsel olarak insan ırklarının olmaması, devlet velvele bireylerin ırkçılık yapmasını engellemiyor; çünkü ırkçı tutum ve davranış-

lar en yeni bilimsel bulgulardan değil, birey ve halkların tarihsel-toplumsal birikimi ile gündelik siyasal yaşamın bir parçası olarak bireylerin bunları özümseyiş şekil ve içeriğinden kaynaklanıyor. Bugün insan ırklarının olmadığını bilenler bile, etnisite, dil, din, cinsiyet, insan bedeninin fiziki görünüşü, giyim/kuşam ve hatta yaş üzerinden ırkçılık ve ayrımcılık yapabiliyor. Bunun için Fransız sosyolog Guillaumin'in "İrk yoktur; ama ırkçılık öldürür" (1995) bilgeliğinden feyz alıp her daim diken üstünde yürümek gerekiyor.

İrksız İrkçilikler

Kendine benzemeyen kişiyi insan nasıl anlar? İrkçılığı kavramaya çalışmak, tarihini deşmek bir açıdan bunu açıklama çabası gibi görünüyor: 'Biz'den farklı olanlar, insandan ayrı bir şey mi? Daha az mı insan? 'Biz'den iyi mi kötü mü? Aşağı mı yukarı mı? Altımızda mı, üstümüzde mi, yanımızda mı? Daha mı akıllı? Yoksa aptal mı? Daha mı güzel? Örnek alınmalı mı? Yoksa ona örnek mi olmalıyız?

Soruların yanıtını, genellikle, sosyopolitik ve ekonomik konumlar ışığında, güçlü olan belirliyor. Paraca, siyaseten, askeri/teknolojik açıdan ve dolayısıyla statüsü daha yüksek olan kim, hangi grup ise o. Azınlıkların genellikle daha az tehlikeli ve yıkıcı potansiyeli vardır; ama onların da ırkçı olabileme ihtimali söz konusudur; her grup günah keçilerini kendince seçer.

İnsanlık tarihinin en etki yapan kültür/toplum karşılaşmaları 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında, okyanusa kıyısı ve ekonomik birikimi olan Avrupalı ülkelerin, dayanıklı tekneler icat ederek dünyayı keşfe çıkmasıyla başladı. Her açıdan donanımlı olan Batılı, seyahatlerinde, karşısına çıkanları 'çocuk', 'Doğru Yolu/ Hristiyan Tanrısı'nı bulması gereken yaratıklar olarak görmüş; Eğitme; eğip-bükme; dinini, inancını, örf ve adetlerini, hatta giysileri değiştirme yoluna gitmiş. Yola çıkan, karşılaşma eylemini başlatan, her açıdan hazırlıklı/donanımlı, dolayısıyla zamanla kabul edilen kategorileri icat eden de o.

'Büyük Varlık Zinciri'

16-19. yüzyıllar arası Batı'daki maddi birikim, düşünce tarihinde de önemli gelişmelere yol açtı. Avrupalıların dünyayı, insanları anlama çabasında, teolojinin tutsağı felsefe ve onun da bağrında barındırdığı, ama zamanla özgürlüğünü ilan eden, fizikten kimyaya, tarihten sosyolojiye, ekonomiden siyasete, antropolojiden jeolojiye, çeşitli bilim dallarının, 'farklılıklar'ı anlamak üzere işe koyulması, Batı'da resmi ırkçılık tarihi açısından önemli bir aşama. Ünlü Alman filozof Immanuel Kant'ın ırk üzerine ilk makalesi 'Çeşitli İnsan

Irkları Üzerine’ 1775’te yayımlandı; Johann Friedrich Blumenbach’ın ‘İnsan Türünün Doğal Çeşitleri Üzerine’ başlıklı doktora tezi de bundan birkaç ay sonra Göttingen Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne doktora tezi olarak sunuldu. “En iyi ihtimalle, ırk kavramının kurucuları olarak Kant ve Blumenbach birlikte gösterilebilir” (Bernasconi, 1999: 44).

Dünyanın ve insanlığın keşfinde, ‘karşısındakini anlamak’ için Avrupalıların temeli Katolik Kilisesi kökenli ‘akademik’ ve entellektüel birikime dayanıyordu. Zamanın önemli düşünürleri, dünyada yaşayan tüm canlıları, hayvanlar, bitkiler ve insanları, hatta cansızları, Yunan filozofu Aristo’dan gelen sınıflandırma şablonu, ‘Büyük Varlık Zinciri’ne yerleştirmişti. Antik ve klasik dönemlerin teolojik/‘bilimsel’ düşüncesine göre Zincir’deki tüm canlılardan ayrı, üstün bir varlık olan insan, Zincir’in son ve en üst halkasını oluşturur, bitkiler ve diğer canlılar ise, gelişkinliklerine ve yapılarının giriftliğine göre, insana doğru yükselen yolda yer alırdı. Bu düşüncünün önkabulü, insanın, dünyadaki diğer canlılardan farklı ve ayrı bir yaratık olduğu idi. Hristiyan Kiliselerinin¹ resmi görüşü bu kapsamlı anlayışı benimsemekte; İncil’den alıntılarla doğru olduğunu kanıtlamaya çalışmaktaydı. Charles Darwin ve evrim kuramının çıkışına (1858),² yani 19. yüzyıl ortalarına kadar da bu böyle sürdü.

Batılıların dünyayı keşif sürecinde tanıdığı diğer insan toplulukları da, buna paralel olarak, görelî ‘gelişkinlik’ düzeylerine göre ‘Varlık Zinciri’nde yer alıyordu. En tepedeki, ekonomik/teknolojik açıdan gelişmiş zengin Batılı Hristiyan ülkelerin altlarında bir yerde, görelî konumlarına itibarla ona erişmeye çalışan çeşitli toplumlar...

Hatta meraklı Amerikalı avukat-antropolog Lewis Henry Morgan, Marx’ın da benimsediği *Antik Toplum* (1871) kitabında, dünyadaki ülkelerin de doğrusal bir çizgi halinde, en gelişkininden en ilkeline düz bir hat üzerinde sıralanabileceğini iddia eder. Ona göre, her biri, Batı’nın geçtiği evrim çizgisini aynen izleyerek, tıpkı onu geçtiği aşamalardan geçerek, günün birinde onun ulaştığı gelişkinlik seviyesine erişecektir. Buna ‘doğrusal gelişim çizgisi’ deniyordu: Dünyadaki tüm ülkeler, ekonomik, stratejik, sosyo-politik

1 Hristiyanlık 1054’te Katoliklik ve Ortodoksluk olarak ikiye bölündü. 1571’den sonra da ikiden üçe (hatta belki dörde denebilir) bölündü. Ortodoksluk ile başlayıp, Katolikliğin eklenmesi, 1571’den sonra da Lütercilik ile Protestanlığın ortaya çıkması ile özü değiştirmeyen, ama birbirinden ayrı yorumlar ortaya çıktı. Öte yandan, Protestanlığın da farklı anlayışları, dolayısı ile değişik kiliseleri var: Metodist, Baptist, Anabaptist, Presbiteryen, Episkopelisyen, Evanjelik, Kalvinizm, Anglikan, vb. Protestanlık’ın bir türü sayılabilecek Lütercilik ise, bugün Avrupa’da, hemen sadece Finlandiya, İsveç ve Norveç’in resmi dini.

2 *Türlerin Kökeni* 1859’da yayımlandı; ama Charles Darwin daha önce, 1858’de, İngiltere’deki bir bilimsel toplantıda Alfred Russell Wallace ile birlikte bu konuda tebliğ sunmuştu.

konumları itibarıyla Batı'dan geri, daha ilkel bir konumdaydı. Ama Batılıların sözünü dinler, onların yaptığını yaparsa günün birinde 'kurtuluş' aşamasına gelir, yoksulluktan kurtulur, aynen onun gibi geliyordu.

Genetik Fark Yok

İşte bütün bu dünyayı /ülkeleri/çok çeşitli insanları anlama merakı içinde Hristiyan Batı, Batılı olmayanla karşılaştığında, ona en farklı gelen unsur, deri rengini ilk 'bilimsel' kıstas olarak seçti. Afrika ülkelerinden köle olarak satın aldığı siyah derili Afrikalıları zincirleyip gemilerle ülkesine getirirken, onların, kendinden daha aşağı mahluklar olduğuna kani olmuştu. Kendi gibi İngilizce, Fransızca, Portekizce veya İspanyolca, Hollandaca gibi 'uygar' dillerden birini konuşmuyor, farklı örf, adet ve inançları ile, Hristiyanların peygamberi İsa'yı tanımıyorlardı bile. O halde dünyada iki ırk olmalıydı: 'Geri, ilkel Siyahlar' ile 'uygar, gelişmiş Beyazlar'.

Ama kısa bir süre içinde bu ikili ırk kategorisinin yeterli olmadığı, en azından yeni kıta Amerika'da bir de sarı derililer olduğu hatırlandı. Hatta sarı derililere Asya'nın doğusunda, Çin ve Hindistan'da da rastlamışlardı; böylece ırk sayısı, siyah, beyaz ve sarı olarak üçe çıktı. Ancak dünyadaki insan çeşitliliğiyle karşılaştıkça deri rengi kriterinin sınıflandırma için yetmediği görüldü. Buna saç dokusu da eklenmeliydi. Öte yandan, kimi koyu renklilerin saçları kıvrıkcık değil, dalgalı (mesela Akdeniz çevresinde yaşayanlar ile bazı Avustralya yerlilerinin), bazıları da pırasa gibi dümdüzdü. Sarı derilerin gözleri her daim çekik değildi; çekik gözlülerin hepsi Çinli ve Japonlar gibi zayıf olmuyor; Eskimovari, tıknaz ve çekik gözlüsü de bulunuyordu. Upuzun boylu, ipince, Nil nehri civarında yaşayan kahverenkliye karşılık az kuzeydeki daha dolgun vücutlu, buğday tenli Ortadoğuluları ne yapmalıydı? Kaldı ki, zekânın bir ölçütü olarak benimsedikleri insan kafatasları da Doğu'dan Batı'ya doğru orantılı olarak büyümüyordu.

Velhasıl akıllar iyice karıştı. İnsan ırklarının sayısı 19. yüzyılın sonunda, Avrupalı 'bilimcilerin' kendilerini de şaşkına çevirerek ikiden üçe, sonra dörde, dörtten sekize, derken on altıya, 20. yüzyılın başlarında da otuz ikiye katlanmıştı. Bu arada 1920'lerde, Batılı Hristiyanların üstünlüğünü kanıtlamaya çalışan psikologların geliştirdiği zekâ testlerinin kültür-bağımlı olup olmadığı, 'saf zekâyı' ölçüp ölçmediği de tartışmaya açıldı.

19. yüzyıl sonunda ırk, genellikle canlı türlerinin alt sınıflandırma³

3 Karolus von Linneaus'un taksonomik sisteminde.

kategorisi olarak anlaşılıyor ve ‘ırk=alttür’ olarak görülüyordu. Yani tüm insanlar *Homo* cinsine (=genus’una) ve *sapiens* türüne (=species) aitti. Ama bir de, türlerin, alttürleri (=subspecies) vardı: *Homo sapiens sapiens*. Bu, o günkü Avrupalıların anlayışına göre neredeyse sadece Batılıları kapsayan bir kavramdı.

Ancak 1930'lara gelindiğinde dil, din, ırk ve zekânın birbiriyle yakından ilişkili değil, apayrı, tamamen bağımsız olgular olduğu tezi dikkat çekmeye başladı. İddianın sahibi olan ve Almanya'da yaşadığı ırkçı deneyimler sonucu ABD'ye göç eden fizikçi Franz Boas, kıtanın kuzeybatısında yaşayan çeşitli İlk Amerikalı⁴ (Kızılderili) halkları incelerken mesleğini değiştirdi. Sonradan dünyanın yakından tanıyacağı Margaret Mead, Ruth Benedict, Alfred Kroeber gibi epey ünlenen antropologlar yetiştiren Boas, insan ırklarıyla çok yakından ilgileniyordu. Boas'ın bu konudaki gözlem, birikim ve bilimdeki gelişmeleri ele alan yazıları 1932 yılında yayımlandı. *Irak, Dil ve Kültür*'de (*Race, Language and Culture*) bu üç unsurun birbirinden tamamen bağımsız olduğunu, daha da önemlisi, zekâ testi sonuçları ile etnisite, dil, din ve deri rengi arasında hiçbir ilişki olmadığını savundu. Bunun için son araştırmalardan bilimsel kanıtlar gösterdi.

Daha sonra mikro evrim biyolojisi alanındaki araştırmalar, belli bir canlı türündeki kısa vadeli, yani sadece birkaç kuşağı içeren değişimlere işaret ederek nüfus genetiği alanında önemli gelişmelere neden oldu. Bu da, özellikle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra fiziki antropoloji dalındaki ‘ırk’ kavramını bilim alanından silip götürdü; yerini nüfus genetiğinden esinlenen ve insan türü içindeki tüm biyolojik çeşitliliğe; bunun iklim koşulları ile coğrafyaya (yaşadığı enleme) göre dünya yüzüne dağıldığına dikkat çeken kuram ve araştırmalar aldı.

O halde, bugün bilimdeki sınıflandırma sisteminde (taksonomi) *Homo sapiens sapiens* (modern insan) ırklara ayrılmaz, tüm insan cinsi tek bir alttüre (*sapiens*) aittir. Alttür ve ırk tanımlarının temelinde yatan unsur ise, doğurganlıktır: Yani farklı alttürler olsa, ve bunlara ait bireyler çiftleşse bile, yavruları kısırdır; üreyemez. Oysa insanlar için bu geçerli değil. Kaldı ki insan türü, evrim açısından dikkate değer sayılabilecek yüzbinlerce, milyonlarca yıl birbirinden ayrı kalmamış, savaşlar, işgaller, kız kaçırmalar, göçler, doğal ve insan yapımı felaketler ve evliliklerle, hep bir yerden diğerine göçmüş, birbiriyle ilişki kurmuş, kaynaşmıştı. 21. yüzyıl küreselleşmecilerinin iddiası-

4 ABD'de ‘Kızılderililer’ bugün artık, *İlk Amerikalılar* olarak anılmayı tercih ediyor.

nın tersine, İnsan cinsi (genus), ta baştan, birbiriyle olumlu/olumsuz nedenlerle etkileşimdeydi. Demek ki insan cinsinin gen havuzu ve insan genomu⁵ farklı ırkların oluşmasına yetecek kadar birbirinden ayrı kalmamıştı.

‘Afrika’dan Çıkış’ Tezi

Bugün bilim akademilerinde kabul edilen ‘Afrika’dan çıkış’ (‘out of Africa’) tezine göre, dünyada hâlen yaşayan 7 milyar insanın tek bir kökeni ve anayurdu var: Doğu Afrika. Afrika’dan kuzeye yöneldikleri (en erken) 125 bin yıl öncesine kadar (hatta, bazısına göre, sadece 60 bin yıl öncesine kadar) İnsan cinsinin tamamı, üç aşağı beş yukarı, aynı coğrafyada (Doğu Afrika’da) yaşamıştı. Ama Anadolu’yu köprü olarak kullanıp Doğu’ya, Asya’ya ve Batı’ya, Avrupa’ya göç ettikten sonra bile fiziki ilişkiler kopmadı.

‘Afrika’dan çıkış’ tezine seçenek olarak sunulan insanlığın *çok bölge kökenleri* olduğu iddiasıysa bugün bilimciler arasında destek bulamıyor. 19. yüzyıldan bu yana, özellikle de 21. yüzyıldaki genetik ve paleoantropolojik araştırmalarla, İnsan (Homo) cinsinin çok çeşitli köken ve ırkları olduğu teorisini yerle bir edildi. Özellikle 1990’lardan sonra genetik bilim dalındaki araştırma ve keşifler de bunu tamamen geçersiz kıldı.

Boğaziçi Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü araştırmacılarının önderliğinde, Türkiyeli araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen genom dizileme ve biyoenformatik analizlerini içeren araştırmanın ilk aşaması kamuoyuna açıklandı. Araştırmanın sunumunda da “İnsanlar ve toplumlar arasındaki genetik farklılıkları en iyi açıklayan değişken ırk, dil, etnik köken, ten rengi değil, coğrafi konum” vurgusu yapılırken, Harvard Üniversitesi’nden Ömer Gökçümen coğrafi konumun neden etkili olduğuna dair şunları söyledi: “Fransız ırkından bahsedemediğimiz gibi Türk ırkından da bahsedemeyiz. Ama şunu söyleyebiliriz. Belirli bir süredir, 100 yıldır, 200 yıldır insanlar kendini Türk bilmiş ve o yüzden Türklerle evlenmiş, birbiriyle evlenmiş olmalarından dolayı bir benzeşme var. Ve bu tamamen aynı coğrafyada yaşamakla ilgili.” Gökçümen sözlerini “Keşke size ‘yüzde 20 Avrupalı, yüzde 5 Afrikalı-sınız’ diyebilsem. Ama bu mümkün değil. Bir kere hepimiz Afrikalıyız. Genetik çeşitliliğin yüzde 90’ı Afrika’da, tüm Avrasya halkaları ondan oluşmuş, biz onun minik bir koluyuz. Avrasya içinde de en fazla çeşitlilik Ortadoğu’da

5 Genom bir canlının kromozomlarındaki genetik kodun (bilginin) tümünü ifade eder.

var. Çeşitlilik, Ortadoğu'dan, doğuya ve batıya doğru azalarak gidiyor. İsveç'e, İzlanda'ya giderseniz genetik çeşitlilik çok çok az" şeklinde sürdürdü.

Kaynak: <http://www.ilkehaber.com/haber/turk-irki-diye-bir-sey-var-mi-20481.htm> (21 Ocak 2012)

Halk 'Bilgeliği'nden Irkçılığa

Peki ama, insan ırkları yok ise, ırkçılık nerden kaynaklanıyor? Bilimsel açıdan, insan ırkları olmadığı halde, insanların çoğu neden ırklar varmışçasına insanlar arasında ayrımcılık yapmayı sürdürüyor, çeşitli halklar hakkında, en azından, önyargılar barındırıyor? Hatta buna dayalı hukukları olan, politika yapan devletler var.⁶ Niçin?

En başta ve en kolay olarak şu söylenebilir: Çünkü geçmişteki ırkların yerini bugün dil, din, etnisite, cinsiyet, yaş, giyim-kuşam vb.ye dayalı 'yeni ırkçılıklar' aldı. Ama bu, olup biteni anlamaya yetmez. O halde ırkçılık nasıl ortaya çıkıyor? Neden hâlâ var? Neden farklı ülkelerde birbirinden çok değişik, çeşitli ırkçılıklar görülüyor? Bunu açıklamak için İtalyan düşünür Antonio Gramsci'nin (1891-1937) 'halk bilgeliği' bağlamındaki önermeleri iyi bir girizgah olabilir.

Gramsci, halkların sağduyusu ve folklorik birikimine, yani kuşaktan kuşağa aktarılan mevcut bilgilerine, felsefeden popüler kültüre, tüm bilim dallarından siyasete, sinemadan medyaya, sanata, pop müzikten arabesk'e her tür düşüncenin, popüler olsun ya da olmasın, her akımının, ağır ağır sızarak uzun yüzyıllar içinde köklendiğini yazıyor. İşte Türkçe'ye 'sağduyu' (İngilizce'de *common sense*) olarak çevrilen ama 'sıradan akıl', 'sokak akı', 'halk bilgeliği', 'halk bilgisi' ve 'folklor' diye belki daha iyi ifade edilebilecek bu anlayış ve algılayışlar, uzun yüzyıllar içinde oluşup geliyor; değişmesi de, aynı şekilde, çok uzun süre alıyor. Buna karşılık, kalıntıları, tıpkı arkeolojik ve paleoantropolojik bulgularda olduğu gibi, kim ne denli uğraşırsa uğraşsın tamamen yok edilemeyebiliyor.

6 1990 yılına kadar, örneğin, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, İngiliz ve Hollandalı Beyaz sömürgecilerin kurduğu ırk ayrımına dayalı bir siyasi rejim vardı; Siyahların seçme seçilme dâhil, hiçbir vatandaşlık hakkı yoktu. Türkiye'de 1991 yılına kadar Kürtçe dilini konuşmak ve yazmak 2932 sayılı yasayla yasaklanmıştı; Lozan Antlaşması'nda Hristiyan ve Musevi halklara verilen haklar (kendi okullarını kurmak, dillerini öğretmek, inançlarını kendi dini mekânlarında sürdürmek gibi), yine Hristiyan Suryani ve Keldanilere tanınmamıştı vb.

Bilimcilerin 21. yüzyılda vaz ettiği, “İnsan cinsinin ırkları yoktur”, “Tüm insanlığın kökeni Afrika’dır”, “İnsan genleri dünyada yaşayan bütün insanlar tarafından paylaşılmıştır; insanlığın gen havuzundaki genetik farklar kayda değer değildir” bilgilerinin halka inmesi, çok uzun yüzyıllar alıyor. “İnsan cinsinin genleri dünyanın hemen her yerinde üç aşağı beş yukarı aynıdır”, “Ortalama zekâsı birbirinden farklı değildir; zekânın, deri rengi ve etnik geçmişle ilişkisi yoktur” türünden nispeten yeni bilgilerin halk arasında köklenmesi, bununla çelişen fikirlerin, bilgilerin, belleklerden silinmesiyle oluyor ki, bu da, büyük ölçüde, Amerikalı lazer fizikçi, sonra bilim tarihçisi Thomas Kuhn’un (1922-1996) bilimsel devrimleri incelerken betimlediği (1969) gibi, ancak o eski, battal bilgilere sahip yaşlı kuşakların toprağa karışması, yani yenisiyle donanmış, eskileri bilmeyen veya yanlış olduğuna emin olan genç kuşakların yetişmesi ile gerçekleşebiliyor. Dolayısıyla halka inen, medyada dolaşan, hatta eğitim sistemindeki *yeni ve eski* bilimsel keşifler, bilgiler, hemen her zaman, yan yana, iç içe ve birbiri ile mücadele ederek var oluyor. İşte kimi sosyal bilimciler bugün etnisite, dil, din vb.ye dayalı ırkçılıkları ‘yeni ırkçılıklar’ kavramıyla anıyor. Deniyor ki, bu ‘yeni moda’, eski ırklara dayalı ırkçılığın yerini aldı.

İrkçılığı Anlamak

20. yüzyıldaki ırkçılık üzerine epey kafa yoran liberal Fransız sosyolog Michel Wieviorka (1994) “Bir ülkede ırkçılık var mı?”; “Ne zaman var?”; “Ne zaman yok?” sorularına yanıt ararken iki ana, dört ara aşamadan söz eder: 1) Alt-ırkçılık 2) Bölünmüş ırkçılık 3) Politik ırkçılık 4) Tam-ırkçılık.

Ona göre birinci ve ikinci aşamalar, siyaset dışında, tekil bireyleri içeren, ayrımcı, ön ve/veya kalıpyargılar içeren davranış ve tutumları içeriyor. Son iki aşama (üç ve dört) ise hükümet ve siyasetin içine nüfuz etmiş, gündelik politikalara dökülmüş, ülkenin hukuk sistemine bulaşmış, hatta belki onu ele geçirmiş ırkçılıklara atıf yapıyor.

Alt-ırkçılık bireylerde görülen tekil tutum, davranış ve fikirleri içeriyor. Hatta bunlara ‘ırkçı’ demek pek doğru olmayabilir; populist ve yabancı korkusundan (zenofobi) kaynaklanan tutum ve davranışlar olarak algılamak daha doğru: Gündelik hayatta görülebilecek, ara sıra şiddet de içerebilen olaylar.

Bölünmüş ırkçılık yine zayıf ve çok iyi dillendirilemeyen, ama birincisinden daha belirgin durumlara atıf yapıyor. Bu aşamada ırkçılık temel bir soruna dönüşmeye başlıyor; ama güçlü siyasi ifade bulamadığından birleşik ve bütünsel bir durum değil.

Politik ırkçılık, bunlara karşılık, bu alanda siyasi ve entellektüel tartışmaların başlaması ve gerçek siyasi güçlerin olguya ikili bir birliktelik kazandırmasından kaynaklanıyor. Bir yandan ırkçılığa ideolojik bir yapı hazırlayıp, somut göstergeleri olan birtakım problemleri tanımlarken, diğer yandan da pratik olarak örgütlenme biçimleri öneriyor.

Tam-ırkçılık ise bizzat devletin ırkçı ilkeler üzerinde yapılandığı aşamayı tanımlıyor: Kölecilik dönemleri, 1964 öncesi ABD’de Afrikalı Siyahların seçme ve seçilme hakkı olmaması; 2010 yılında Romanların Fransa’dan sınır dışı edilmesi; bugün hâlâ Suriye’de Kürtlerin ‘vatandaş’ sayılmaması, Kürt kökenlilere pasaport verilmemesi; 1990 öncesi Güney Afrika’da Siyahların, çalıştıkları şehirlere ancak pasaport ile girebilmesi; 1991 yılına kadar Türkiye’de Kürtçe dilinin yasaklanması⁷ gibi.

Açıklamayı basitleştirmek üzere, Wieviorka dört kategoriye ikiye indiriyor ve ülkeleri bu açıdan değerlendirirken *siyaset-altı* aşamadaki ırkçılık ve *siyasi ırkçılık* ayrımı yapmakla yetinilebileceğini söylüyor.

Wieviorka’nın soyutlaması bu alandaki en açıklayıcı kuramsal yaklaşımlardan biri bence. Ama onun da yeterince vurgulamadığı, benim altını çizmek istediğim birkaç nokta var:

İrkçılığı tartışırken ekonomiye, ekonomik süreç ile değişkenlere ve bunların politik yansımalarına değinmek gerekir. Çünkü dünyadaki ırkçılık göstergeleri, ırkçılığın ekonomik döngüler ve siyasi krizler, hatta savaşlarla yakından bağlantılı olduğunu gösterir. Ekonomik süreçler toplum içinde, halk arasında zaten mevcut (ama derin uykuda bulunan) düşünce, önyargı ve kalıpyargıların uykudan yavaşça uyanmasına, bunların kesifleşmesine, belli dalgalar halinde bireysel davranışlara ve küçük grup gösterilerine dökülmesine yol açar; tipler, günah keçileri yaratma, ayrımcılık, hakaret ve tacizden hukuki ayrımcılığa, hatta, kitlesel şiddete kadar varabilir.

Milliyetçilik ile ırkçılık arasındaki ilişkinin su yüzüne çıkarılması gerekir; çünkü özellikle siyasi ırkçılık aşamasında milliyetçilik kayda değer bir rol oynuyor.

Toplumdaki ‘farklı ötekiler’, etnik, dinsel, yeni göçmen vb. gruplar, ırkçılığın her zaman aynı şekilde ve hep birlikte hedefi olmuyor. Toplumsal/tarihsel süreçler, olaylar, yapı ve/veya gündelik olaylara, küresel dalgalanmalara, ekonominin durumuna göre bir veya birkaç grup hedef olarak seçilebi-

7 1991 yılına kadar Kürtçe konuşmayı ve yazmayı yasaklayan 2932 sayılı yasa gibi. Yasa, üçüncü askeri darbeden sonra, 22 Ekim 1983’te çıkarılmıştı; 12 Nisan 1991’de de, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile kaldırıldı.

liyor. Diğerleri, farklı olanlar arasından kimi gruplar, ırkçılıktan yalıtılmış, çoğunlukla bütünleşmiş bir görüntü veriyor (Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Türkler, Kürtler ve Çerkeslerin, Batı işgaline karşı ortak savaşanlar, dolayısıyla yurtseverler, Ermenilerin ise 'yabancı unsur'⁸ olarak algılanması gibi.) İkinci Dünya Savaşı Almanyasında, günah keçisi başta Musevi kökenlilerdi; ancak savaş yayılıp 'Aryan ırk' kavramı ideolojik bütünlük kazanmaya başladıkça Romanlar, Slavlar, eşcinseller ve engelliler de, savaşta değil, toplumu arıtacağı düşünülen kamplarda, toplu olarak öldürüldüler. Bu gruplar düşman ülkelerin değil; Almanya ve Almanya'nın dost olduğu (İtalya, İspanya, Macaristan, Bulgaristan gibi) ülkelerin vatandaşlarıydı. Sonradan buna Almanya'nın işgal ettiği ülkelerdeki (Danimarka, Polonya, Yunanistan gibi) benzer günah keçileri eklendi.

Dünya tarihine bakılacak olursa, çoğunlukta genelinde azınlıkların ırkçılık hedefi olarak seçildiği görülür. Ama istisnalar da var. Örneğin 1945-90 yılları arasında Güney Afrika'da, Afrikalı Siyahlar ülkenin yaklaşık yüzde 80'ini, Hollandalı ve İngiliz Beyazlar ise yüzde 20'sini oluşturuyordu. Gel gör ki, *tam-ırkçılık*, ülkenin en eski yerleşimcileri, yüzde 80 çoğunluğu oluşturan Siyahlar üzerinde odaklandı. Bu Güney Afrika'nın Avrupa tarafından sömürgeleştirme tarihine ve 'güçlü Beyaz-zayıf Siyah' ikilemine bağlı bir olgu. 16. yüzyılda Hollanda'yla başlayan, daha sonra Büyük Britanya'yla devam eden, hatta İngiltere ve Hollanda arasında sömürgeleştirme paylaşımının Boer Savaşlarına (1880-1902 arası) neden olan tarihinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Kırk beş yıl boyunca, nüfusun yüzde 20'lik azınlığını oluşturan 2 milyon Beyaz, 18 milyon (yüzde 80) Siyah üzerinde egemenlik kurdu; onları ikinci sınıf vatandaş yerine bile koymadı. Sadece temel özgürlüklerini, seçme/seçilme haklarını, seyahatlerini, düşünme/yazma özgürlüklerini kısıtlamakla kalmadı, her tür muhalif sesi bastırarak, susturmak üzere hapse atarak, örgütlenmelerini yasaklayarak, işkence yaparak, öldürerek yaşam haklarını hiçe saydı. Doğup büyüdükleri, atalarından kalan kente, mesela Johannesburg'a gelen Siyah Afrikalılar, ancak sabahları Beyazların kurduğu fabrika ve altın madeni ocaklarında çalıştırılmak üzere pasaportla girebiliyor, akşam, ıssız, kurak, tek bir altyapının olmadığı bölgede kurulmasına izin verilen teneke evlerine dönüyorlardı.

8 Oysa Ermeniler, aynen Kürtler, Süryaniler ve Keldaniler gibi, Türklerin göçünden önce de Anadolu'da yaşıyordu. Bu topraklarda Türklerden çok daha eskiler.

Tam-Irkçılığın Asgari ve Yeterli Gereklere

Son sözler yerine, bir ülkede, *siyaset-altı ırkçılıktan siyasi ırkçılığa* geçiş için asgari gerekli ve yeterli koşullardan söz etmek istiyorum. Bunların şöyle ifade edilebileceğini düşünüyorum:

- Irkçılığın kaynağı: Onu başlatan bir özne (bir insan, bir grup) veya herhangi bir toplumsal/kurumsal yapı, bir devlet veya hükümet,
- Kaynağın kullandığı bir (doğru-yanlış) ‘entellektüel birikim’: Halkın ‘sağduyusu’, belleği, ‘bilgisi’, ‘bilgeliği’, kuşaktan kuşağa aktarılmış kalıp bilgiler, gerçek veya icat edilmiş tarihsel ve toplumsal olaylar,
- Belleği su yüzüne çıkaran bir/birkaç olay ve/veya süreç; bir/birkaç hedef nesne (veya günah keçisi veya şamar oğlanı): Belleklerdeki ‘düşman’, yani ‘farklılar’dan (giyim kuşamdan bedensel görünüme, etnisiteden dil, din ve cinsiyet veya yaşa) herhangi biri,
- Irkçılığın hedef(ler)ine dair derinlerde ve/veya nispeten yüzeyde yatan olumsuz imgeler,
- Olumsuzlukları somutlayan husumet, tutum ve davranışlar,
- Gelecek beklentilerini törpüleyip aşındıran olumsuz ekonomik koşullar, işsizlik, piyasada durgunluk, savaş ve/veya iç savaş ve ufukta düzelmeye görülemediği,
- Büyük, tekil bir olay: Önemli bir şahsiyetin öldürülmesi, çok sayıda insanı etkileyen bir saldırı, şiddet gösterisi, patlama vb.,
- Bu tutum ve davranışları ayakta tutan ve ırkçılık göstergeleri arttıran bu entellektüel olarak destekleyen söylem/söylemlerin gelişmesi, ayrıntılandırılması,
- Bunları olumlayan toplumsal ve siyasi ortam (dış siyasetin, küresel ilişkilerin, iç siyasete etkisi de buna dâhildir),
- Söylemin toplumsal ideolojiye dönüşümü,
- Devlet ve hükümetin alt ve üst yapı desteği,
- Bunları yayan görsel, işitsel, yazılı basın,
- Irkçılığı yasal kılan hukuki ve siyasi mekanizmalar,
- Cezalandırmayan bir hukuk sistemi.

Çerçeveden Taşanlar

Bu yazıda, toplumsal bir süreç olarak ırkçılığı anlamaya ve anlatmaya çalıştım. Bireysel ırkçılıkları görmezden geldim; oysa bunların da çok önemli ol-

duğunu düşünüyorum. Her birey kendi içindeki, halk ‘bilgeliğinden’ etkilenmiş şeytani keşfetmek; canavarları anlamak, onlarla kişisel olarak boğuşmak zorundadır. İkimizdeki ırkçılıklar ifade edilir; ortaya dökülür; ismi konur, milliyetçilik-ırkçılık eksenini denetlenebilirse, bu, devlet/hükümet politikalarını da, ırkçılığı ehven bulan icraatı da bir aşamada olumsuzlayabilir. Yoksa bilinçaltındaki kalıp ‘bilgilerden’, efsanevi yargılardan, halkın ‘sağduyusundan’, folklor güvencesinden silkinip kurtulamaz; kendi önyargılarına, davranışlarına sağır ve kör kalır. ‘Küresel’ bir dünyada, ırkçı ‘zindanlara’ kapatılmış, olup bitenden o ya da bu grubu suçlayan, ama aynı zamanda ondan ödün kopan, kuşkucu yaşamlar sürüp gider. Dahası, Fransız sosyolog Colette Guilliamin’in dediği gibi, “İrk yoktur. Ama buna rağmen vardır da. İnsanların düşündüğü gibi değil; ama gerçeklerin, en gerçek, en ele dokunur ve vahşet-yüklüsü olmayı sürdürmektedir” (1995: 107).

KAYNAKÇA

- Aktar, A. (der.), (2011) *Yorgo Hacıdimitriadis’in Aşkale-Erzurum Günlüğü*, İletişim, İstanbul.
- Balibar, E., (1993) “Sınıf Irkçılığı”, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler* (çev. Nazlı Ökten), Etienne Balibar ve I. Wallerstein (der.), Metis, İstanbul, s. 254-270.
- , (1993) “İrkçilik ve milliyetçilik”, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler* (çev. Nazlı Ökten), Etienne Balibar ve I. Wallerstein (der.), Metis, İstanbul, s. 50-91.
- Balter, M., (2011) “Was North Africa the Launch Pad for Modern Human Migrations?” *Science*, 7: 331 (6013), s. 20-23.
- Bernasconi, R., (1999) *İrk Kavramını Kim İcat Etti?* (der. Zeynep Direk), Metis, İstanbul.
- Blum, M. G., Jakobsson, M., (2010) “Deep divergences of human gene trees and models of human origins”, *Mol. Biol. Evol.*, 28(2), s. 889-98.
- Gramsci, A., (1979) *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, Quintin Hoare & G. Nowell Smith, International Publishers, New York.
- , *Modern Prenses* (çev. Pars Esin), Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984.
- Guillaumin, C., (1995) “‘I know it is not nice but’...The Changing Face of ‘Race’”, Rodolfo Torres, der., *Racism, Sexism, Power and Ideology*, Routledge, Londra.
- Hetherington, R., Reid, R. G. B., *The Climate Connection: Climate Change and Modern Human Evolution*, Cambridge, <http://books.google.com/books?id=AAJa8FTPF6QC-&pg=PA64> (13 Temmuz 2012).
- Jobling, H. ve Tyler-Smith, *Human Evolutionary Genetics: Origins, Peoples, and Disease*, <http://www.garlandscience.com/textbooks/0815341857.asp> (13 Temmuz 2012)
- Köker E. ve Doğanay, Ü., (2010) *İrkçi Değilim Ama... Yazılı Basında İrkçi-Ayrımcı Söylemler*, Kapasite Geliştirme Derneği ve İnsan Hakları Ortak Platformu (IHD, HYD, UAÖ), Ankara.
- Kuhn, T., (1982) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (çev. Nilüfer Kuyaş), Alan Yayıncılık, İstanbul.

- Liu, H., Prugnolle, F., Manica, A., Balloux, F., “A geographically explicit genetic model of worldwide human-settlement history”, *Am. J. Hum. Genet.*, 2006. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1559480/?tool=pmcentrez> (13 Temmuz 2012)
- Schultz, E. A. ve Lavenda R., (2009) *Cultural Anthropology*, Univ. Press, Oxford.
- Stix, G., (2008) “The Migration History of Humans: DNA Study Traces Human Origins Across the Continents”, *Scientific American*, s. 55.
- Stringer, C., (2003) “Human evolution: Out of Ethiopia”, *Nature*, 423 (6941), 692-3, s. 695.
- Wallerstein, I., (1992) *Tarihsel Kapitalizm* (çev. Necmiye Alpay), Metis, İstanbul.
- Wieviorka, M., (1994) “Racism in Europe: Unity and Diversity”, *Racism, Modernity, Identity on the Western Front*, Ali Rattansi ve Sallie Westwood, der., Westwood, Polity Press, Cambridge, s. 173-189.
-

SEMRA SOMERSAN

Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nü bitirdikten sonra ABD'de antropoloji alanında yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamladı. *Nokta* dergisi ve *Cumhuriyet* gazetesinde araştırmacı gazeteci olarak çalıştı. İki ulusal gazetecilik ödülü aldı. Daha sonra bir süre öğretim görevliliği yaptı. Metis Yayınları tarafından 1993 yılında yayınlanmış *Türkiye'de Çevre ve Siyaset* kitabının yanı sıra pek çok dergi ve gazetede yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. *Taraf* gazetesinde köşe yazarlığı yapmaktadır.

Bu makale, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi'nin, Global Dialogue, Açık Toplum Vakfı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi desteğiyle yürüttüğü ‘Önyargılar, Kalıpyargılar ve Ayrımcılık: Sosyolojik ve Eğitimsel Perspektifler’ Projesi kapsamında geliştirilmiştir.

Bu makale içeriğinin sorumluluğu tamamen yazara ait olup, Global Dialogue, Açık Toplum Vakfı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin görüşleri şeklinde yansıtılamaz.
